

The role of the individual in the organisation of communication ‘museum-visitor’ (in memory of Vira Franchuk)

Mariia Reshetnyk^{1,3} , Volodymyr Grytsenko¹ ,
Dmytro Starokadomsky^{2,3}

¹ National Museum of Natural History, NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine),

² Chuiko Institute of Surface Chemistry, NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine),

³ M. P. Semenenko Institute of Geochemistry, Mineralogy and Ore Formation, NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

article info

key words

museum communications,
museum space, mineral
collections, rock collections.

correspondence to

Volodymyr Grytsenko; National
Museum of Natural History,
NAS of Ukraine, 15 Bohdan
Khmelnitsky Street, Kyiv, 01054
Ukraine;
Email: favosites@ukr.net;
orcid: 0000-0003-2904-4851

article history

Submitted: 06.04.2022. Revised:
20.11.2022. Accepted: 30.06.2022

cite as

Reshetnyk, M., V. Grytsenko,
D. Starokadomsky. 2022.
The role of the individual in the
organisation of communication
‘museum-visitor’ (in memory of
Vira Franchuk). GEO&BIO, 22:
53–64. (In Ukrainian, with English
summary)

abstract

The article highlights the role of personality in the creation of museum exhibitions. Among the pleiad of prominent museum figures of the second half of the last century was Vira Franchuk (1916–2014). She managed the Geological Museum of the Natural Museum of Natural History NAS of Ukraine during its radical change in the 1960s. In addition to the permanent exhibitions, Franchuk organised temporary exhibitions in each year. She constantly organised field work and brought new valuable exhibits from business trips and enriched the scientific collections. The materials collected by her impress with their brightness, clarity, attractiveness, and correspond to the essence of scientific collections. And this also shows the reflection of the high erudition and versatility of the personality of V. P. Franchuk. Vira Prokopivna went from a young field geologist to a successful manager capable of bringing a private project (which was first a geological museum) to world level. Under her leadership, five widely visited exhibition halls were created displaying materials from Ukraine and all over the world — about five thousand geological specimens. She left a rich legacy of scientific and popular science publications that have not lost their relevance to this day. A distinctive feature of Franchuk was the love of stone, its unique beauty, which is transmitted to the visitor in carefully selected spectacular specimens. In combination with explanatory text, photographs, diagrams, and geological cuts, the visitor receives a complete imaginary model of the geological environment. The creation of a museum space under the direction of Franchuk was using versatile communication capabilities. For a long time, Franchuk led the scientific editing of the geology and geography sections of the Ukrainian Soviet Encyclopaedia, and for her active participation in its preparation and publication, she was awarded the diploma of the Verkhovna Rada of the Ukrainian Republic. The high standard for material selection and qualitative visualization of scientific knowledge laid down by the team of geologists under the leadership of Franchuk, until this operate on a worthy level for the benefit of enlightenment and science popularisation.

© 2022 M. Reshetnyk, V. Grytsenko, D. Starokadomsky; Published by the National Museum of Natural History, NAS of Ukraine on behalf of GEO&BIO. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY-SA 4.0), which permits unrestricted reuse, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Роль особистості у організації комунікації «музей-відвідувач» (пам'яті Віри Франчук)

Марія Решетник, Володимир Гриценко, Дмитро Старокадомський

Резюме. У статті йдеться про роль особистості у створенні експозицій музею. Однією з плеяди видатних сучасних музейних діячів другої половини минулого століття в Україні була Віра Франчук (1916–2014). Вона керувала геологічним музеєм Національного науково-природничого музею НАН України у час його докорінної реконструкції у 1960-х роках. Окрім постійно діючих експозицій Франчук щороку проводила тимчасові виставки. Вона постійно організовувала польові роботи і привозила з відряджень нові цінні експонати, поповнювала фондові колекції. Зібрані нею матеріали вражають своєю яскравістю, наочністю, привабливістю та відповідають суті наукових колекцій. В цьому вбачається відображення високої ерудованості й багатогранності особистості В. П. Франчук. Віра Прокопівна пройшла шлях від молодого польового геолога до успішного менеджера. Під її керівництвом створено п'ять залів для масового відвідування, яких зібрані матеріали як з України, так й з усього світу — близько 5 тис. геологічних зразків. Вона залишила багатий спадок наукових та науково-популярних публікацій, що не втратили актуальності й понині. Відмінною рисою Віри Франчук була любов до каменю, його неповторної краси, що передається відвідувачу у ретельно підібраних видовищних взірцях. У поєднанні з пояснювальним текстом, фотографіями, схемами, геологічними розрізами — допитливий відвідувач отримує повне уявлення про геологічне середовище. Представлено фото зразків з колекції гірських порід у залі Петрографія та автограф етикетки Віри Франчук. Створення музейного простору під керівництвом Франчук велося з використанням різнобічних комунікаційних можливостей. Віра Прокопівна Франчук тривалий час завідувала науковою редакцією секції геологічних та географічних наук Української Радянської Енциклопедії. За активну участь у її підготовці та виданні дослідниця була нагороджена грамотою Верховної Ради УРСР. Високий стандарт до відбору матеріалу та якісна візуалізація наукових знань, закладені колективом геологів під керівництвом Франчук, до сьогодні на достойному рівні працюють на благо просвітництва та науки.

Ключові слова: музейні комунікації, музейний простір, колекції мінералів, колекції гірських порід, музейна справа.

Адреса для зв'язку: В. Гриценко; Національний науково-природничий музей НАН України, вул. Б. Хмельницького 15, Київ, 01054 Україна; e-mail: favosites@ukr.net; orcid: 0000-0003-2904-4851

Вступ

З нагоди 105 річниці дня народження Віри Прокопівни Франчук

Для кожного з музеїв історія виникнення є важливою складовою його сутності. Як старовинні музеї, так і сучасні — невід'ємно пов'язані з особистостями, котрі їх створювали та модернізували. Саме креативні рішення лідерів суспільної думки лягали в основу кожного нового щабля сходинки розвитку музейної справи. Так Лоренцо Медічі першим систематизував музейні експонати і відвів під них окрему будівлю [Feinberg 2003]. Альфред Х. Барр у Музеї сучасного мистецтва в Нью-Йорку в 1930-х роках звів до мінімуму візуальні відволікання, і білі стіни та мінімалістичні рамки тепер настільки поширені, що ми їх майже не помічаємо [Paul 2013]. Діячі культури та колекціонери — аматори створюють нові експозиції та відкривають музеї, саме там і на такі теми, в яких є потреба. Мистецтво і наука завжди є відлунням і локомотивом соціальних і економічних процесів.

Важливим для пізнання процесу створення та функціонування музею є дослідницький аналіз персоналій в їх роботі. В Україні активно вивчається роль у розвитку музейної справи їхніх керівників і співробітників [Chervonenko 2016; Emelyanov & Chervonenko 2016; Zagorodniuk 2016; Davorzh 2019]. Не стоять осторонь і геологічні музеї, описані основні етапи їх виникнення та розвитку. Складними й непередбачуваними виявляються шляхи вчених, що формували та опікувались зберіганням, спочатку тільки колекцій, кабінетів, а згодом і цілими музеями геологічного спрямування [Derevska 2010; Matkovskiy 2021; Reshetnyuk 2018, 2020]. Мінералогічні музеї, музеї коштовного та декоративного каміння є окрасою та скарбом нашої країни. Важливим для розуміння багатства України є знання історії створення їх колекцій та усвідомлення, яку саме наукову цінність вони несуть [Pavlyshyn 2002, 2008, 2009].

З другої половини ХХ ст. відбувається зміна культурологічної парадигми в цілому Світі та на теренах України. Цей процес відобразився у музейній справі бурхливим розвитком, модернізацією та створенням нових музеїв та їх комплексів. У Києві було прийняте рішення щодо створення музейного комплексу, котрий отримав назву Центральний науково-природничий музей (ЦНПМ). До ЦНПМ у 1966 році увійшов Геологічний музей (ГМ). Для відкриття ЦНПМ була здійснена докорінна перебудова споруди та оновлення ГМ. У розробці нових експозицій приймали участь співробітники музею та провідні вчені Інституту геологічних наук (ІГН). З 1966 р. по 1968 р. загальне керівництво музею здійснював Григорій Іванович Молявко, а з 1968 р. по 1984 р. музеєм керувала Віра Прокопівна Франчук.

Створення ЦНПМ припало на роки бурхливої науково-технічної революції, що вимагала великої кількості високоосвічених фахівців та вчених. Це призвело до появи «культу» навчання, особистого інтелектуального й культурного розвитку. Ключовим завданням музею стало служіння культурному вихованню громадян. Тож відтепер музеї комплексу сприяють культурному розвитку суспільства та відповідають запитам відвідувачів, які, відпочиваючи, водночас отримують пізнавальне й естетичне задоволення.

У новій концепції ГМ, як данина духу пізнання, когнітивна модель комунікації була обрана основною для будь-якої вікової аудиторії. Експозиція ГМ побудована за принципами передачі наукових знань та уявлень про структуру й склад неживої природи та минулих біосфер. Висвітлені явища та процеси, котрі спричиняють до змін геологічного середовища. Завдяки зразкам мінералів, гірських порід та викопних решток, фотографіям і моделям, схемам, діаграмам та текстовому супроводу досягається формування зв'язків теоретичних знань із практикою. Фахова та загальнодоступна компоновка вказаних елементів робить їх зрозумілими й має легко вкладатися у систему знань пересічних відвідувачів. Була створена можливість для самостійного огляду та засвоєння інформації, представленої у вітринах максимально незалежно від музейних співробітників. Це дає змогу самостійного «діалогу» між відвідувачем і музейними цінностями. За необхідності, в музеї можливо звернутися до кваліфікованих наукових консультантів.

Процес створення музейного простору у 1960-х роках не можна розглядати у відриві від аналізу ролі особистостей. Віра Прокопівна Франчук була однією з лідерок геологічної музейної спільноти того часу. Біографія Віри Прокопівни є саме тією історією, що органічно занурює нас у соціокультурне поле її сучасності.

Зараз схема створення музеїв здебільшого відповідає потребам та запитам відвідувачів. Куратори музеїв враховують їхні інтереси, задовольняючи їх у відповідних напрямках, тобто, користуються індуктивним підходом. Ідея створення музейного комплексу з п'яти природничих музеїв була гаряче підтримана Президією АН та Радою міністрів УРСР. Іван Григорович Підоплічко, Віра Франчук та їхні колеги, ґрунтуючись на наукових знаннях та за всебічної підтримки інститутів Геології, Зоології, Ботаніки та Археології Академії наук розпочали створювати музейний простір, який мав формувати світогляд відвідувачів на основі досягнень науки.

Життєвий шлях Віри Франчук (1916–2014)

Довге життя Віри Прокопівни Франчук тісно пов'язане з геологією. Її біографія подібна до долі більшості сучасників — культурних, громадських і наукових діячів країни того часу. Її життєвий шлях почався в українському містечку Умань у родині держслужбовця. Віра Прокопівна з 1925 по 1935 р. навчається у середній школі. Одразу після закінчення школи поступає на геолого-географічний факультет Київського державного університету. У 1940 році В. П. Франчук здобуває спеціальність географа. Вона витримала суворі випробування на фронтowych шляхах та отримала державну нагороду — медаль «За победу над Германией в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.».

Після війни вона брала участь у відновленні країни — виконувала наукові дослідження, пов'язані з потребами будівництва гідроелектростанції у нижній течії Дніпра, а у 1948 році займалась пошуками родовищ вапняка-черепашника у Херсонській та Миколаївській областях. У 1950 р. В. П. Франчук разом з О. Т. Василенком та М. П. Гончаренком досліджувала «... характерні явища на північно-західній частині Донбасу» та пише звіт про «...про карстові явища у Поділлі, Покутті та Передкарпатті». Дослідження отримали продовження у дисертації, яку Віра Прокопівна захистила у 1953 році у Київському державному університеті імені Тараса Шевченка, здобувши науковий ступінь кандидата геолого-мінералогічних наук.

Дисертаційна робота виконувалась під керівництвом доцента Андрія Мефодієвича Безуглого на тему «Понтичні відклади півдня Української радянської соціалістичної республіки та особливості їхньої закарстованості». Дослідження полягало у вивченні понтичного ярусу, зокрема приповерхневих шарів червоно-бурих глин та антропогенових відкладів на ділянці між річками Інгулець та Молочна (рис. 1). Матеріал для дослідження вона збирала у відслоненнях долин річок, чисельних балок та ярів. Були також проаналізовані матеріали буріння у сховищах кернів «УкрГідепу» та «Укрводпроекту». Зібрані дані стали основою для складання літологічної та стартиграфо-фауністичної характеристики понтичних відкладів [Franchuk 1960]. Віра Франчук побудувала карту понтичних відкладів з відображенням поширення їх основних літологічних різновидів. Також були складені: карта гіпсометрії їх поверхні та підшви, карта ізопотужностей та п'ять профілів, що характеризують зміну літології понтичних відкладів з півночі на південь та зі сходу на захід. Ці дані були корисними при будівництві Каховської гідроелектростанції та зрошувальних систем на базі вод Дніпра.

Віра Франчук збрала відомості про характер карстових проявів у вапняках понтичного ярусу та з'ясувала історію розвитку цього процесу на території дослідженого регіону [Franchuk 1960, 1969]. Це дозволило робити оцінки можливого розвитку карсту у понтичних вапняках у зв'язку з будівництвом гідротехнічних споруд на півдні України. Віра Прокопівна побудувала також карту прогнозу розвитку карсту цієї території.

Під час написання дисертації В. П. Франчук неодноразово зверталася за порадами до Івана Григоровича Підоплічка. Вочевидь, вона зарекомендувала себе як кваліфікований геолог-географ та була запрошена до редакції Української Радянської Енциклопедії на посаду головного редактора Секції геологія-географія. Тоді головним редактором Енциклопедії був І. Г. Підоплічко. Цілков природно (й не випадково) Вірі Прокопівні доручили створення нової концепції ГМ у комплексі Природничих музеїв, одним з ініціаторів якого був І. Г. Підоплічко.

Рис. 1. Фото карстової печери у верхньосарматських вапняках у схилі балки Чернечої (біля входу стоїть Віра Франчук з дисертації Франчук 1953 р., присвяченої понтичним відкладам півдня України та особливостям їхньої закарстованості).

Fig. 1. The karst cave in Upper Sarmatian limestone on the slope of Chernecha balka (Vira Franchuk standing at the entrance) from the dissertation of Franchuk of 1953, devoted to Pontic deposits of the south of Ukraine and the features of their recession.

Створення експозицій Геологічного музею

Віра Франчук самовіддано працювала та вкладала усі сили й душу в реорганізацію ГМ саме такого формату й вигляду, який можна бачити й тепер. У 1966 р., будучи відділом у складі Інституту Геологічних наук (ІГН), ГМ увійшов до об'єднання п'яти музеїв, названих Центральним науково-природничим музеєм. Музеї відкривали видатні академіки на чолі з президентом АН України Борисом Євгеновичем Патonom (рис. 2).

У розробці нових експозицій ГМ брали участь співробітники музею та провідні вчені ІГН. Загальне керівництво з перебудови музею здійснював з 1966 р. по 1968 р. Г. І. Молявко, а з 1968 р. по 1984 р. музеєм завідувала В. П. Франчук. Розміщення ГМ планувалося на місті кількох відділів ІГН першого поверху історичної будівлі (вул. Богдана Хмельницького 15), для чого було прибрано перегородки між кабінетами провідних геологів-науковців, на місці яких утворено великі зали для експозицій геологічного музею. Віра Прокопівна Франчук як організатор цієї «циклопічної» роботи, у стислі строки організувала перебудову приміщень під потреби музею. За її участі по-новому розмістили старі експозиції та створили нові. Вона ж виконувала й обов'язки головного зберігача фондів ГМ.

У музеї під час керівництва Віри Прокопівни (1968–1984 рр.) працювали В. Ю. Зосимович (згодом доктор геологічних наук та завідувач відділення стратиграфії кайнозою), О. О. Ломаєв — спелеолог, спеціаліст зі стратиграфії, В. С. Уткін — стратиграф і популяризатор геології, що відповідав за експозицію «Геологічна історія території України», Р. Ф. Король — мінералог і куратор відділу «Мінералогії», В. В. Древіна — куратор відділу «Корисних копалин» та інші. У 1980 році до її команди долучився В. П. Гриценко — нинішній завідувач відділу геології Музею.

Віра Прокопівна разом зі стратиграфом В. Ю. Зосимовичем, Л. В. Просняковою, О. Р. Коплиною та іншими розробила концептуальний проект та створили зал монографічних колекцій. У 1972 році в музеї було створено відділ «Монографічних палеонтологічних колекцій», під який відведено окремий зал [Novik 1976]. До нього увійшли 230 колекцій, 99 з яких мали монографічний опис (на 1977 рік) (рис. 3).

Для створення цієї зали замовили у майстерні Академії наук нове обладнання (шафи для зберігання колекцій) та разом з майстром виготовили десятки прозорих горизонтальних вітрин для експозиції колекцій. Обладнання майстерні ще певний час використовували для створення нових експозицій, виготовлення лаштування, полицок та підставок для зразків¹. Окрім того, 1972 року було завершено створення вітрин залу Петрографія (рис. 4). За підготовку матеріалів і розробку ескізів по вітринах цього залу відповідали співробітники музею

Рис. 2. Віра Франчук (праворуч) на відкритті ЦНПМ 7 листопада 1966 р. Спиною до нас президент АН України Б. Патон, серед присутніх М. Щербак, В. Порфир'єв, Я. Белівцев, Г. Молявко, О. Поварених, Г. Підоплічко, С. Субботін та багато інших (фото з архіву відділу геології).

Fig. 2. Vira Franchuk (right) on 7 November 1966 at the opening ceremony of the Central Natural History Museum. Showing his back is the president of the Ukrainian Academy of Sciences B. Paton, the other participants being M. Sczerbak, V. Porfiriev, Y. Belitsev, G. Moliavko, O. Povarenikh, G. Pidoplichko, S. Subbotyn, and others (photo from the archive of the Geological Department).

¹ Наприкінці 1980-х рр. на місці майстерні створили експозицію «Морська геологія».

Рис. 3. Сховище монографічних палеонтологічних колекцій 2022 р. у ННПМ НАН України (фото В. Гриценка).

Fig. 3. The monographic palaeontological collections housed in the NMNH of Ukraine in 2022 (photo by V. Grytsenko).

Рис. 4. Вигляд зали «Петрографія» у ННПМ НАН України 2022 р. (фото В. Гриценка).

Fig. 4. View of the hall 'Petrography' in the NMNH NAS of Ukraine in 2022 (photo V. Grytsenko).

О. С. Іванушко та Л. А. Кудинова за участі канд. геол.-мін. наук Е. Я. Жовинського. У розробці експозиції залу за основу класифікації магматичних і метаморфічних порід приймається класифікація О. М. Заварицького. Експозиція осадових гірських порід створена на основі класифікації М. С. Швецова.

У вітринах поряд зі зразками розміщено фотографії їхніх шліфів, результати хімічних аналізів цих зразків, різноманітні діаграми. Над вітринами виставлені портрети вітчизняних видатних петрографів, фоторами відслонень гірських порід, фризи, що ілюструють форми залягання тіл магматичних гірських порід. Демонстрація матеріалу у такому форматі містить у собі, в першу чергу, пізнавальну комунікацію «музей-відвідувач». У кінці залу по центру розміщена діорама «Вулкан», між вітринами є підставки з крупними зразками різних гірських порід, що значною мірою слугує естетичній комунікації. В цілому для створення залу «Петрографія» підготовлено більше 400 зразків гірських порід, 300 шліфів та більше 20 повних силікатних аналізів.

Під керівництвом В. П. Франчук у музеї впродовж 1970–1977 років організовані тематичні змінні виставки: «Декоративне та облицювальне каміння України» (1970 р.), «Агроруди та мінеральні добрива України» (1970 р.), «Вироби з каменю» (1970 р.), «Самоцвіти України» (1971 р.), «Самоцвіти Карадагу» (1973 р.), «Сировина для скляної промисловості та вироби з неї» (1973 р.), «Використання синтетичних алмазів при обробці гірських порід і мінералів» (1974 р.), «Балтійський бурштин та його застосування» (1974 р.), «Красоти підземного світу» (1974 р.), «Сучасна фауна безхребетних Карибського моря» (1975 р.), до 50-річчя Інституту Геологічних наук відкрита виставка «Історія розвитку Інституту» (1976 р.), «Агати СРСР» (1977 р.). У 1970 році відкрита виставка «Естетика каменю», що сьогодні є окремою експозицією ГМ [Korol 1977].

До оформлення ГМ Віра Прокопівна залучила художників з Живописно-монументального комбінату. Під керівництвом провідного фахівця художника-оформлювача музеїв Ірини Олександрівни Хорошунової (1913–1993 р.) для ГМ було розроблено проекти-макети діорам

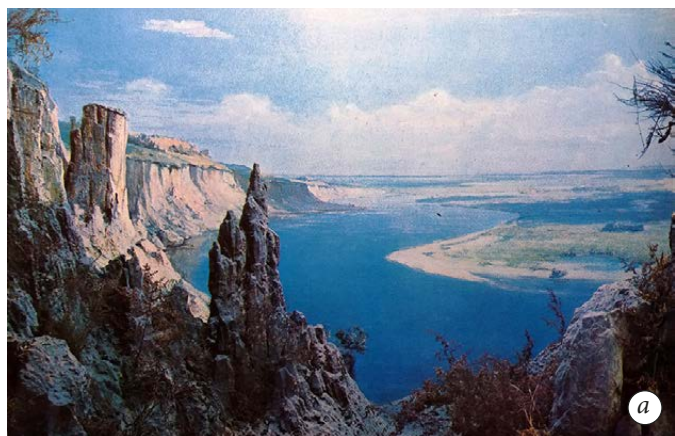

Рис. 5. Діорами у геологічному відділі ННПМ НАН України: (а) «Типова ділянка річкової долини в межах поширення лесів»; (б) «Вулканічна область». Виконали художники В. Колочко та М. Островський за ідеєю Віри Франчук.

Fig. 5. Dioramas in the Geological Department of the NMNH NAS of Ukraine: (a) 'Typical section of a river valley within the loess distribution area'; (b) 'Volcanic region.' The artists V. Kolochko and M. Ostrovsky created the dioramas based on the idea by Vira Prokopivna.

«Річкова долина», «Київ», «Вулкани Камчатки», «Карадаг» та «Карбоновий ліс». Повномасштабний макет «Карстової печери» змонтували художники М. Островський та В. Колочко, яких, за підтримки Віри Прокопівни та Євгена Шнюкова, що на той час керував ЦНПМ, відрядили збирати матеріал для його створення. Ці видовищні діорами прикрашають зали музею, виконуючи функції естетичної комунікації (рис. 5).

Створена у кінці 1960-х рр. у залі Корисних копалин «інтерактивна» Карта корисних копалин України з ламповою підсвіткою, точно й яскраво давала уявлення про природні багатства нашої країни. Вмикаючи тумблерами відповідні групи лампочок, на ній можна було демонструвати розміщення обраних родовищ тих чи інших корисних копалин.

Віра Прокопівна залишалася у музейній справі знаною пошановувачкою краси природи, сприяючи естетичній комунікації музею з відвідувачем — через тематичні колекції та яскраві зразки, що збирали й привозили до музею геологи України, місцеві мешканці та закордонні гості (рис. 6).

У 1977 році фонди музею складали 50 тисяч зразків, з яких близько 5 тисяч експонувалося у п'яти залах: Загальні геологічні процеси, Мінералогія, Петрографія, Історія геологічного розвитку території України, Корисні копалини України. Серед експонатів ГМ є унікальні, наприклад, сигілярія з кам'яновугільних відкладів Донбасу, знайдена

Рис. 6. Один з унікальних зразків з експозиції «Морська геологія» Геологічного музею — Чорноморський метановий курйльщик. Трубка гідротермального джерела з дна моря, передана академіком Є. Ф. Шнюковим. 56-й рейс РДС «проф. Водяницький». Координати місця знахідки: 44°27,4' північної широти, 32°48,6' східної довготи, утворена на глибині 1600 м, за даними радіовуглецевого аналізу — від 9000 до 4300 років тому (фото В. Гриценка).

Fig. 6. One of the unique specimens in the exhibition 'Marine Geology' of the Geological Museum — pipe of a hydrothermal spring, which was raised from a depth of 1600 m during the LVI voyage of the Institute of Geological Sciences on the research ship 'Professor Vodianitsky'. Coordinates of the place of discovery: 44°27.4' N, 32°48.6' E. This rock was transferred to the museum by Academician Evgen Shniukov. The pipe formed as the result of the spring activity from 9000 years ago, according to radiocarbon analysis (photo by V. Grytsenko).

у 1935 р. К. Й. Новик [Drevina 1976], низка мінералів, таких як друзи аметисту з Бразилії, флюорити з Англії, крупні кристали топазів, моріону з України. Безцінні колекції й зразки ГМ, зібрані значною мірою за минуле століття, складають наше національне надбання.

Дослідниця активно використовувала й діалогову музейну комунікацію, доказом чому слугують тогочасні звітні матеріали про роботу Геологічного музею, в яких зафіксовано орієнтовно від 100 до 200 екскурсій щорічно (дані за 1970 рік відсутні) (табл. 1).

Таблиця. 1. Короткі дані про роботу Геологічного музею з 1969 по 1974 роки

Table 1. Brief information about the work of the Geological Museum from 1969 to 1974

Рік	Кількість відвідувачів	Кількість екскурсій	Рік	Кількість відвідувачів	Кількість екскурсій
1969	75000	206	1972	94500	130
1970	100000	—	1973	125000	98
1971	116000	185	1974	108000	108

Крім проведення екскурсій та лекцій для відвідувачів, Геологічний музей та його співробітники вели наукову роботу за планами ІГН НАН України, брали участь у комплексних експедиціях та виконували музейні наукові теми, зокрема, розробляли проекти нових експозицій та діорам.

Експедиційна діяльність музею

Віра Прокопівна Франчук активно поповнювала колекції музею, привозячи з експедицій найбільш яскраві та видовищні зразки (рис. 7).

Під час роботи у Геологічному музеї В. П. Франчук організувала й особисто брала участь в експедиціях до Криму (Карадаг) та Кавказу — для збору колекцій мінералів та гірських порід вулканічного походження. Волино-Подільська експедиція 1968 року співпала з проведенням на Поділлі геологічної екскурсії Міжнародного симпозіуму зі стратиграфії силуру та порубіжжя силур-девон. В його роботі, зокрема, брав участь відомий професор Артур Буко — представник університету Альберти (Канада). Він під час польової екскурсії зібрав колекцію брахіопод, за якою уточнив кореляцію подільських розрізів з Міжнародною стратиграфічною

Рис. 7. Зразки колекції гірських порід з залу Петрографія та автограф етикетки В. П. Франчук (фото В. Гриценка): (а) гіпс; (б) опал; (с) яшмоподібна порода; (д) червоно-коричнева яшма; (е) алуніт; (г) автограф на етикетці.

Fig. 7. Rock specimens from the petrography hall and label with V. P. Franchuk's autograph (photo by V. Grytsenko): (a) gypsum; (b) opal; (c) jasper-like rock; (d) brown-red jasper; (e) alunite; (g) autograph on a label.

шкалою. Надалі його висновки були затверджені, особливо стосовно розташування межі між силурійською та девонською системами по базальним шарам жединського ярусу в Поділлі. В екскурсії брали участь представники багатьох країн Європи, Азії, Канади та США. Наші співробітники на вантажному таксі на чолі з В. П. Франчук супроводжували колону з десятка автобусів, збирали колекції для регіональної експозиції та допомагали організаторам у господарських питаннях.

Варто також згадати Кавказьку експедицію музею, до складу якої увійшли мінералог Р. Ф. Король та палеонтолог В. П. Гриценко. На машині ГАЗ-53 автобази АН України водій Є. Болтрик провів основний склад її учасників маршрутом до Краснодарського краю, потім через Кавказький хребет серпантинами Воєнно-Грузинської дороги, далі — по Вірменському нагір'ю, де ми зібрали зразки обсидіанів різного кольору. В. П. Франчук та Р. Ф. Король зустріли експедицію в Єревані, куди дісталися літаком з Києва. Окрім співробітників музею місце в машині займав любитель каменю Володимир Романцов, який в експедиції виконував роль колектора. Він зібрав колекцію яшм та агатів, відполірував зразки та передав їх для експозиції «Естетика каменю».

Вантажна машина дозволила відвідати віддалені місцини Закавказзя для поповнення фонду музею унікальними зразками. Колекцію рудних мінералів та гранатів зібрали в Дашкесані (Вірменія). Кольорові яшми, агати, аметисти та геліотропи знайшли у гірській ущелині з вулканічними туфами біля селища Тадан (Азербайджан). У мигдалинах цих туфів були знайдені унікальні зразки. Нажаль, мінералог Раїса Король травмувала себе осколком яшми, й Віра Прокопівна, як керівниця експедиції, була змушена згорнути пошуки, щоб врятувати небезрежну колежанку у найближчій лікарні.

Зворотний маршрут експедиції пролягав вздовж берега кавказького узбережжя Чорного моря, Ставропольським краєм, Донеччиною, Херсонщиною, Дніпропетровщиною та іншими дорогами центральної України.

У наукових планах музею значилась також побудова нової регіональної експозиції. Колекції для цього були зібрані впродовж кількох років та зберігаються у фондах музею, але реалізація ідеї загальмувалася через відсутність вільних експозиційних площ.

Публіцистична діяльність

У наукових музеологічних колах широко обговорюється роль опосередкованої комунікації відвідувача й музею за допомогою музейних публікацій [Richard 2007]. Висвітлювана в них текстова та ілюстративна інформація залишається надзвичайно актуальним доповненням до фізичного контакту відвідувачів з музеєм. Такий спосіб донесення інформації про ГМ активно використовувала у своїй роботі й В. П. Франчук.

Зокрема у публікації, присвяченій Ювілею ГМ, вона коротко описує історію виникнення та розвитку музею, починаючи з 1919 року, — як складової кафедри геології Всеукраїнської Академії наук (ВУАН) [Korol 1977], зазначаючи, серед іншого, що частина унікальних цінних експонатів була вивезена під час окупації Києва до Німеччини у Другу Світову війну. З-поміж них — скелет давнього слона (трогонтерія), частина картин палеоландшафтів від видатного українського художника І. С. Іжакевича, колекція виробів з самоцвітів, метеорити Круки (183 кг) та Речиця (407 кг), топази, берили, друзи гірського кришталю, частина колекції бурштину та інші експонати [Novyk 1976].

Не менш важливим напрямком публіцистичної діяльності співробітників музею є й дослідження історії геологічних знань. У звітах геологічного музею зазначається науково-дослідницька тема «Видатні геологи-дослідники території України», яку безпосередньо вела Франчук. В книзі «Історія Академії наук» Віра Прокопівна написала розділ «Геологія-географія» та розділ «Про Геологів-дослідників надр України». У складеному нею разом з Г. І. Молявком довіднику [Moliavko *et al.* 1969] коротко охарактеризовано більше 600 провідних науковців

геолого-географічного напрямку. До переліку написаних Вірою Прокопівною робіт входять бібліографічні описи, путівники, статті, присвячені музейній справі та видатним науковцям — фундаторам української геології, коментарі до важливих геологічних подій. Ювіляри, видатні постаті геологічної спільноти України описані у публікаціях Геологічного журналу та Збірнику «Фізична географія та геоморфологія».

Віра Франчук написала низку есе: до 100-річчя В. Лучицького, А. Набоких, Г. Михайловського, до 220-ї річниці В. Зуева, про академіків П. Тутковського, В. Різниченка та Б. Чернишова [Franchuk 1974].

До роботи в ГМ Віра Прокопівна завідувала науковою редакцією «Геологія-географія» в Українській Радянській енциклопедії, де здійснила насправді титанічну роботу, спрямовану на узагальнення, систематизацію знань та викладення їх у доступній для загалу формі.

З під її пера виходять публікації: «Америка», «Байкал» (I том УРЕ, 1959), «Вулкани», «Геосинкліналь» (III том УРЕ, 1960), «Європа» (розділ «Природа», у співавторстві з М. М. Ключниковим) (V том УРЕ, 1960), «Карст» (VI том УРЕ, 1960), «Материки» (VIII том УРЕ, 1961), «Південна Америка», «Плутонізм», «Понтичне море», «Понтичний вік і ярус» (XI том УРЕ, 1962), «Румунія (геологічна будова, рельєф)» (XII том УРЕ, 1968), «Франція (геологічна будова, рельєф)» (XV том УРЕ, 1964), «Перетворення природи людиною» (XVII том УРЕ, 1965). Окрім того В. П. Франчук написано та розміщено у різних томах УРЕ більше 200 статей — довідок з різних питань геології та географії. Також у 1967 році у I книзі Історія Академії наук УРСР В. П. Франчук опублікувала статтю «Фізична географія».

Віра Франчук активно рекламувала геологічний музей, комунікуючи з відвідувачами через видання популярної ознайомчої літератури. Під її редакцією вийшла науково-популярна книга «Про рухи земної кори». Вона була провідним автором та відповідальним редактором значного обсягу путівників та невеликих брошур, вигідно проілюстрованих кольоровими фото експонатів, покликаних поширювати інформацію про Музей. Видавнича продукція Музею максимально доступно доносить інформацію про найбільш вражаючі його експонати та експозиції (рис. 8). Цікаво, що в анотації до путівника Центрального науково-природничого музею академії наук Української республіки вказано, що він був на той час одним з найкрупніших науково-природничих музеїв світу [Drevina 1976].

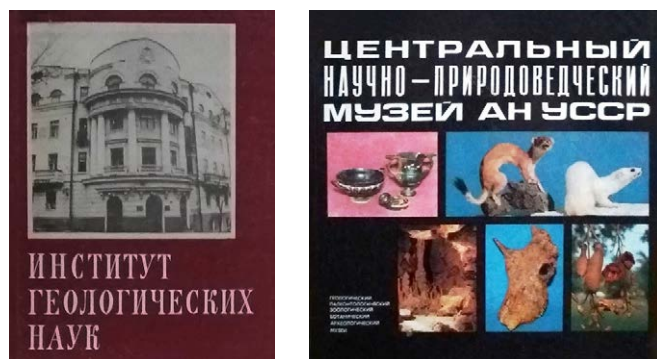
Перевидання путівника ГМ у брошурному вигляді, вочевидь, було вмотивоване бажанням поширити інформацію про музей серед якомога більшої кількості відвідувачів, зробивши його фактично рекламним проспектом. Віра Прокопівна добре усвідомлювала потреби й можливості відвідувачів музею, розуміючи, що шанувальник музею готовий буде віддати відповідні кошти, щоб мати такий чудовий сувенір на згадку.

У своїх публікаціях Віра Прокопівна узагальнила величезний досвід з формування музейних колекцій на основі системного підходу з максимально повним відображенням природи, як єдиного цілого в її закономірностях та взаємозв'язках [Korol 1977], ставлячи перед музейними співробітниками й забезпечуючи виконання ними таких головних завдань: 1) поповнення та зберігання експозиційних та

фондових матеріалів, 2) проведення науково-дослідницьких робіт, 3) здійснення на основі музейних експонатів популяризації наукових знань, 4) проведення екскурсій музеєм.

Рис. 8. Деякі публікації, в яких співавтором або редактором була В. П. Франчук.

Fig. 8. Some of the publication co-authored or edited by V. P. Franchuk.

Післямова

В історії музеїв завжди є особистості, які стають на чолі їх кардинальних перетворень. У пантеоні діячів геологічних музеїв України достойне місце займає Віра Прокопівна Франчук. Вона є взірцем цілеспрямованого опанування вченим геологічної теорії й практики, її популяризації через музейну та експозиційну діяльність. Вона пройшла шлях від молодого польового геолога до успішного менеджера, здатного вивести рядовий проект, яким спершу був Музей АН УРСР, на світовий рівень. Закладений нею фундамент дозволив Геологічному музею, як органічній і невід’ємній частині Національного Науково-Природничого Музею НАН України, витримати перебудови та реформи останніх десятиліть і залишатися провідним закладом нашої країни у геологічній галузі.

Особистість Віри Прокопівни залишила свій відбиток у новостворених експозиціях Геологічного музею ННПМ НАН України. Під її керівництвом створено п’ять залів для масового відвідування. В них зібрані матеріали як з України, так і з усього світу — близько 5 тис. геологічних зразків. Вона залишала вагомий спадок наукових та науково-популярних публікацій, котрі й донині не втратили своєї актуальності.

Відмінною рисою Віри Франчук була любов до каменю, його краси, що передається відвідувачу у ретельно підібраних взірцях. У поєднанні з пояснювальним текстом, фотографіями, схемами та геологічними розрізами відвідувач отримує уявлення про різноманітність геологічного середовища. Франчук разом із колегами створила музейний простір з різнобічними комунікаційними можливостями; її справу продовжили Юрій Русько та Катерина Деревська.

Подяки

Робота виконана у рамках наукової теми ННПМ НАН України «Методологічні та практичні аспекти інтерпретації природи та наукової спадщини в музейній діяльності» (№ ДР 0120U000167). Автори вдячні І. Загороднюку, А. Ступак та О. Радзивілу за цінні поради, а також рецензентам рукопису за важливі коментарі та слушні зауваження.

References

- Chervonenko, O. V. 2015. Geological museum: to the history of the National Scientific Natural History Museum of NAS of Ukraine. *Issues of Science and Technology History*, 3: 53–59. [In Ukrainian]
- Deforzh, H. 2019. Natural museums of Ukrainian universities (XIX — early XX centuries). *History of science and technology*, 9 (14): 89–98.
- Derevska, K. I. 2013. The history of the formation of the Geological Museum: significant milestones, events, features. To the 85th anniversary of the foundation. *Proceedings of the National Museum of Natural History*, 11: 36–48. [In Ukrainian]
- Drevina, V. V., A. S. Ivanushko, R. F. Korol. 1976. *Geological Museum. Guide*. Editor-in-chief V. P. Franchuk, Naukova Dumka, Kyiv, 1–112. [In Russian]
- Emelyanov, I. G., O. V. Chervonenko. 2016. On the history of the National Museum of Natural History, NAS of Ukraine (to the 50th anniversary of establishment). *Proceedings of the National Museum of Natural History*, 14: 3–12. [In Ukrainian]
- Feinberg, L. J. 2003. The Studiolo of Francesco I Reconsidered. In: *The Medici, Michelangelo and the Art of Late Renaissance Florence*. Yale University Press, New Haven and London, 67–76.
- Franchuk, V. P. 1971. Vladimir Vasilyevich Reznichenko (On the 100th anniversary of his birth). *Geological Journal*, 30 (1): 134–135. [In Russian]
- Korol, R. F., V. P. Franchuk. 1977. Geological Museum of the Institute of Geography of the USSR Academy of Sciences for its anniversary. *Geological Journal*, 3: 147–149. [In Russian]
- Kulichenko, V. G., V. P. Franchuk. 1969. Meeting on the stratigraphy of Neogene of the USSR. *Geological Journal*, 29 (2): 118–119. [In Russian]
- Matkovskiy, O. I., V. I. Pavlyshyn, L. O. Solomatyna. 2021. «Development of mineralogy is impossible without mineralogical collections» — academician V.I. Vernadsky. *Visnyk the National Academy of Sciences of Ukraine*, (3): 67–87. [In Ukrainian]
- Molyavko, G. I., V. P. Franchuk. 1970. Georgy Pavlovich Mikhailovsky. *Geological Journal*, 30 (6): 137.
- Molyavko, G. I., V. P. Franchuk, V. G. Kulinichenko 1986. Geologists. *Geographers. Biographical guide*. Naukova dumka, Kyiv, 1–352. [In Russian]
- Molyavko, G. I., V. V. Permyakov, V. P. Franchuk. 1977. Luchitsky Vladimir Ivanovich (on the 100th anniversary of his birth). *Geological Journal*, 37 (4): 101. [In Ukrainian]

- Novik, E. O., P. L. Shulga, G. I. Molyvko, V. P. Franchuk. 1976. *Institute of Geological Sciences*. Naukova dumka, Kyiv, 1–182. [In Russian]
- Pavlyshyn, V. 2002. Museology and mineralogical diversity problem in Ukraine. *Mineralogical Review*, **52** (1): 24–28. [In Ukrainian]
- Pavlyshyn, V. I. 2009. The first private mineralogical museum in Kyiv. History of creation. Mineral Observer. *Mineralogical Almanac*, **14** (4): 47–48. [In Ukrainian]
- Pavlyshyn, V. I., V. V. Yakovleva. 2008. Museum of precious and decorative stone of Ukraine: history and contemporary collection. In: *Mineralogical museums of St. Petersburg*. St. Petersburg, 125–168.
- Paul, C. 2013. The First Modern Museums of Art: The birth of an institution in 18th– and 19th-century Europe. *Journal of the History of Collections*, **25** (3): 420–422.
- Ponomarenko, O. M., V. I. Pavlyshyn, G. O. Kulchytska, L. O. Solomatina. 2019. From the mineralogical collection to the V. I. Vernadsky Mineralogical Museum. *Mineralogical Journal*, **41** (4): 66–74. [In Ukrainian]
- Reshetnyk, M., K. Rudenko. 2018. The achievements of Volodymyr Grytsenko in stratigraphy, paleontology and paleoenvironments and in the field of the geoheritage. *Proceedings of the National Museum of Natural History*, **16**: 145–153 [In Ukrainian] <https://doi.org/10.15407/gb.2018.16.155>
- Reshetnyk, M., D. Starokadomsky. 2020. Stone exhibits of Volodymyr Riznychenko in the National Museum of Natural History of NAS of Ukraine (To the 150th anniversary of his birth). *Mineralogical journal*, **42** (4): 116–123. [In Ukrainian]
- Richard J. H. 2007. Museums, Climate Change and Sustainability. *Museum Management and Curatorship*, **22** (4): 329–336. <https://doi.org/10.1080/09647770701757682>
- Zagorodniuk, I. 2016. Natural history collections in the Kyiv Pedagogical Museum in 1902–1917. *Proceedings of the National Museum of Natural History*, **14**: 123–135. [In Ukrainian] <https://doi.org/10.15407/vnm.2016.14.123>